

Ablacja RF podłoża długotrwanie przetrwałego migotania przedsionków u chorego z rodzinną kardiomiopatią rozstrzeniową odwraca zaawansowany remodeling serca – opis przypadku

RF ablation of longstanding persistent atrial fibrillation in patient with familial dilated cardiomyopathy

Paweł Derejko¹, Joanna Zakrzewska¹, Łukasz Szumowski¹, Ewa Szufladowicz¹, Robert Bodalski¹, Piotr Michałek¹, Ewa Walczak², Zofia T. Bilińska¹, Franciszek Walczak¹

¹ Instytut Kardiologii, Warszawa

² Zakład Anatomii Patologicznej, Instytut Reumatologii, Warszawa

Abstract

A vicious circle of interactions between dilated cardiomyopathy and longstanding persistent AF/AFL may cause symptoms of advanced congestive heart failure. In a 31-year-old patient with diagnosis of familial dilated cardiomyopathy and permanent AF lasting for five years, gradually decreased left ventricular ejection fraction (LVEF) and increased diameter of heart chambers – left ventricular diastolic dimension (LVdD) 7.7 cm, left atrium (LA) 5.4 cm, and LVEF 15% were noted. Pharmacological treatment was ineffective. Successful RF ablation of AF/AFL substrate (CTI block, PVs isolation, CFAE ablation, roof and MIG line, CS applications) reversed symptoms of significant heart remodeling (LVdD 5.9 cm, LA 4.3 cm, LVEF 50%).

Key words: longstanding persistent AF/AFL, familial dilated cardiomyopathy, RF ablation

Kardiologia Polska 2008; 66: 109–113

Wstęp

Migotanie przedsionków (AF) i niewydolność serca (HF) są wśród chorób układu sercowo-naczyniowego narastającym problemem. Określane są mianem „epidemii” medycyny XXI wieku. Obie patologie często ze sobą współistnieją, wzajemnie na siebie wpływają. Błędne koło wzajemnych interakcji – brak funkcji skurczowej przedsionków, brak prawidłowej sekwencji przedsionkowo-komorowej (p-k), nieregularnie niemiary, szybki rytm komór – prowadzi do pogorszenia stanu chorego, zwiększa chorobowość i śmiertelność [1]. Następstwem szybkiego rytmu komór w AF może być rozwój kardiomiopatii tachyarytmicznej [2].

Opis przypadku

Przedstawiamy 31-letniego mężczyznę z długotrwanie przetrwałym AF, które okresowo przekształcało się w typowe

trzępotanie przedsionków (AFL) z szybkim rytmem komór (VR), rodzinną kardiomiopatią rozstrzeniową, niewydolnością mięśnia sercowego w klasie III wg NYHA. W wywiadach rodzinnych – u ojca kardiomiopatia rozstrzeniowa (DCM) + AF z szybkim VR, zgon w 66. roku życia. Arytmie u chorego rozpoznano w roku 2002, kiedy został przyjęty do Instytutu Kardiologii z powodu objawów HF w klasie II wg NYHA – w badaniu echokardiograficznym 2-D stwierdzono umiarkowane powiększenie jam lewej komory (LV) i lewego przedsionka (LA) (LVdD 6 cm, LVsD 4,6 cm, LVEdV 180 cm³, LVEsV 97,3 cm³, LA 4,2 cm), prawidłową grubość mięśnia, uogólnioną hipokinezę mięśnia sercowego, frakcja wyrzutowa LV (LVEF) wynosiła ok. 45%; w EKG metodą Holtera rejestrowano AF z rytmem komór 70–207/min, średni VR 110/min, okresowo z aberracją przewodzenia imitującą częstoskurcze komorowe. W koronarografii (styczeń 2003 r.)

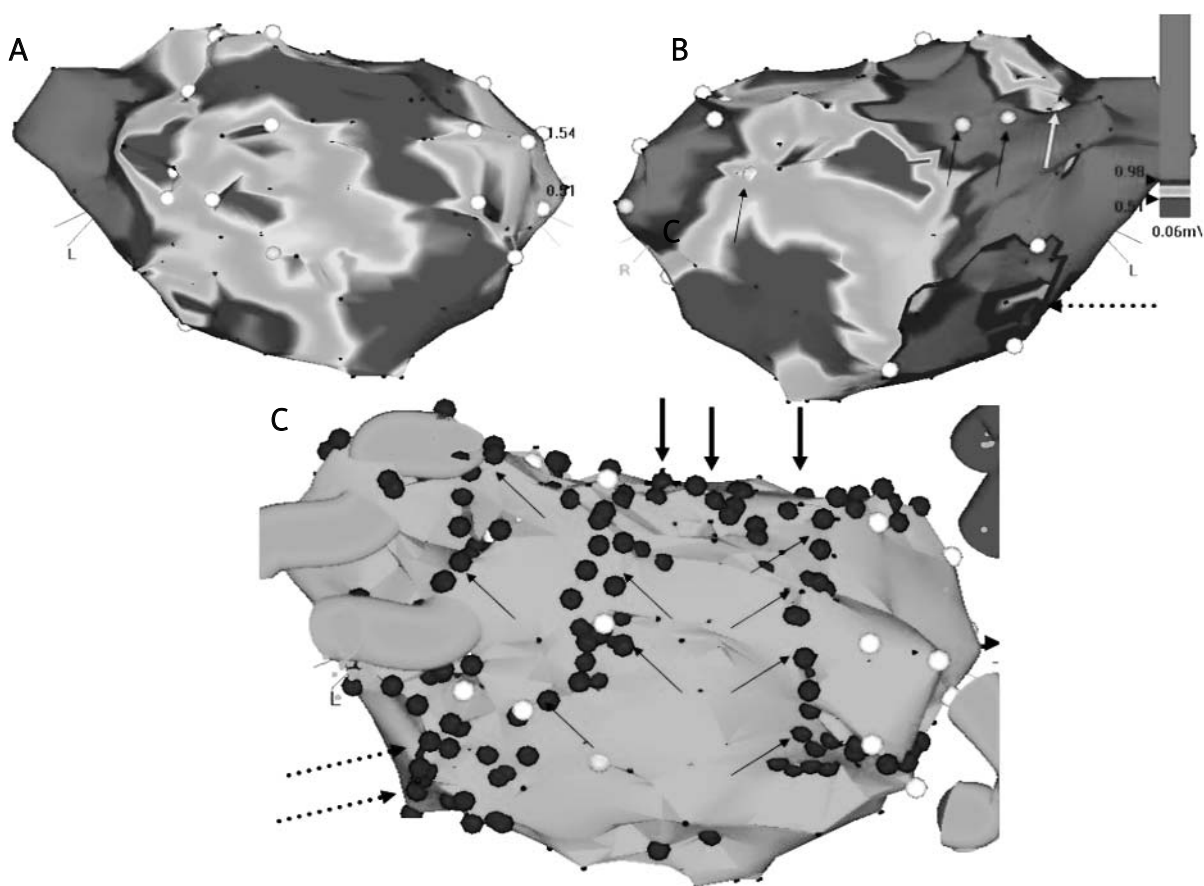

Adres do korespondencji:

lek. med. Paweł Derejko, Klinika Zaburzeń Rytmu Serca, Instytut Kardiologii, ul. Alpejska 42, 04-628 Warszawa, tel.: +48 22 815 40 14, faks: +48 22 343 45 02, e-mail: pderejko@yahoo.com

obraz tętnic wieńcowych prawidłowy, w wentrykulografii upośledzona w całości kurczliwość, LVEF 38%. Na podstawie badania histopatologicznego i wykonanych reakcji immunohistochemicznych (limfocyty T-UCHL1, antygeny I klasy HLA ABC i II klasy HLA DPQR oraz brak ekspresji cząstek adhezyjnych ICAM, VCAM) nie ustalono podstaw do rozpoznania aktywnego zapalenia mięśnia sercowego. Obok ACE-I, beta-blokera i acenokumarolu, włączono amiodaron i uzyskano istotną poprawę kliniczną (wzrost LVEF do 45%). Po upływie roku od początku leczenia, ze względu na narastające objawy tyreotoksykozy, odstawiono amiodaron i włączono sotalol w dawce 120 mg/dobę, uzyskując początkowo dobrą kontrolę częstotliwości ryt-

mu serca (HR <80/min). W dalszym przebiegu obserwowano stopniowe pogorszenie parametrów echokardiograficznych (LVEF 45→15%, LVdD 6→7,7 cm, LVsD 4,6→7,1 cm, LVEdV 180→316,4 cm³, LVEsV 97,3→263,7 cm³, RVdD 2,4→3,4 cm, LA 4,2→5,4 cm, RA 5,6/6,6 cm), w EKG metodą Holtera utrzymywało się AF z szybkim rytmem komór – średni VR ≈110/min. Dnia 27 września 2004 r. implantowano układ stymulujący typu VVI (Biotronik Axios SR) oraz z uwagi na nieskuteczność farmakoterapii w kontroli rytmu komór planowano wykonanie ablacji łącza A-V. Postawiono ostatecznie zamknąć cieść żyłno-trójdzielną (CTI) i wykonać ablację drogi wolnej węzła p-k w celu „uporządkowania” przewodzenia p-k.

Rycina 1. Panele A i B – mapa potencjałowa lewego przedsionka wykonana w trakcie migotania przedsionków. Panel A – projekcja PA, panel B – projekcja AP. Kolorem fioletowym zaznaczono obszary, gdzie amplituda rejestrowanego sygnału wynosiła >1 mV. Pozostałe kolory oznaczają obszary o amplitudzie <1 mV, a kolor czerwony – obszary niskoamplitudowe (<0,5 mV). Obszary z amplitudą <1 mV (szczególnie <0,5 mV) sugerują obecność w tych miejscach istotnego strukturalnego uszkodzenia przedsionków. Na panelu B strzałkami oznaczono miejsca, gdzie rejestrowano złożone pofragmentowane potencjały przedsionkowe. Strzałką żółtą oznaczono miejsce, gdzie rejestrowano potencjały przedstawione na Rycinie 2. na elektrodzie MAP. Panel C – mapa anatomiczna CARTO lewego przedsionka w projekcji PA z zaznaczonymi miejscami (bordowe kropki) wykonania aplikacji RF. Białe kropki wyznaczają miejsca na granicy przedsionka i ujść żył płucnych. Widoczne aplikacje wykonane wokół ujść żył płucnych (wspólnie prawych i lewych – cienkie czarne strzałki skierowane skośnie ku górze), w dachu lewego przedsionka (strzałki pogrubione), w cieści mitralnej (strzałki linią przerywaną) i u podstawy uszka lewego przedsionka

Odstawienie sotalolu i włączenie bisoprololu łącznie z digoksyną pozwoliło na dostateczną kontrolę częstotliwości rytmu serca (badanie EKG metodą Holtera). W latach 2005–2007 chory uskarżał się na istotne ograniczenie tolerancji wysiłku, wymagał dotychczas małej dawki diuretyku i spironolaktonu. W 2007 r. włączono również statynę. Stopniowa progresja niewydolności serca u młodego chorego, aktywnego zawodowo, a zarazem postęp w leczeniu inwazyjnym przetrwałego AF zdecydowały o zakwalifikowaniu do ablacji jego podłoża. Chorego przyjęto do Kliniki Zaburzeń Rytmu Serca IK w marcu 2007 r. W badaniu echokardiograficznym stwierdzono: powiększenie w zakresie wszystkich jam serca – LVdD 7,2 cm, LVsD 5,8 cm, LVEdV 272,2 cm³, LVEsV 166,6 cm³, LA 5,1 cm, RVdD 2,8 cm, uogólnioną hipokinezę LV z LVEF ok. 30–35%.

Na podstawie 64-rzędowej tomografii spiralnej wykluczono obecność skrzeplin w jamach serca oraz oceniono

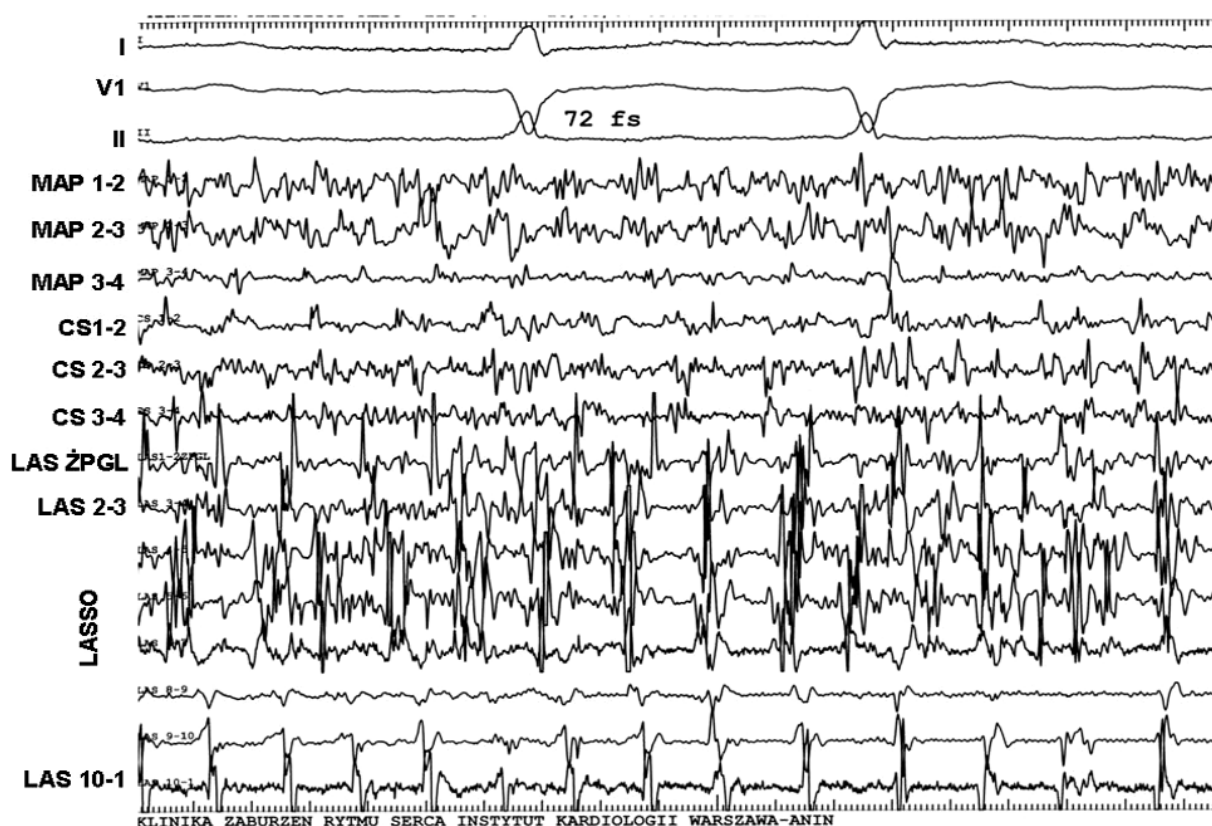
średnicę ujęć żył płucnych: GL 25 × 14 mm, GP 21 × 11 mm, DL 22 × 15 mm, DP 19 × 14 mm.

Badanie elektrofizjologiczne i ablacja RF

Zabieg wykonano z użyciem systemu CARTO w trakcie AF. Po wprowadzeniu elektrod do serca wykonano mapę elektroanatomiczną LA, która uwidoczniła obszary niskoamplitudowe obejmujące znaczną powierzchnię LA (Rycina 1).

W pierwszym etapie zabiegu wykonano izolację elektryczną żył płucnych pod kontrolą diagnostycznej elektrody okrężnej umieszczonej w ujściu kolejnych żył. Izolowano wspólnie obie żyły prawe i obie lewe na wysokości ich antrum (Rycina 2). Już samo zaizolowanie wszystkich żył płucnych znacznie „uporządkowało” proces migotania (Rycina 3).

W kolejnych etapach wykonano linie ablacyjne w dachu lewego przedsionka pomiędzy żyłami płucnymi i w cie-

Rycina 2. Zapis EKG oraz zapis wewnątrzsercowy przed ablacją. Zwraca uwagę znaczna fragmentacja oraz niska amplituda rejestrowanych sygnałów. Elektroda LAS umieszczona jest w obrębie żyły płucnej górnej lewej, elektroda CS w zatoce wieńcowej, a elektroda MAP przy podstawie uszka lewego przedsionka (punkt zaznaczony żółtą strzałką na panelu B, Rycina 1. – mapa CARTO w projekcji AP). Na elektrodach umieszczonych w zatoce wieńcowej, a przede wszystkim u podstawy uszka rejestrowana jest ciągła aktywność elektryczna (brak wyraźnych wychyleń oddzielonych choćby fragmentami linii izoelektrycznej). Taki obraz najczęściej spowodowany jest wolnym, anizotropowym przewodzeniem obserwowanym w obszarach strukturalnego uszkodzenia mięśnia (włóknienie) lub może odpowiadać lokalnie rejestrowanej fali nawrotnej
I, II, V₁ – odprowadzenia EKG, MAP 1–2→3–4 – zapisy z elektrody ablacyjnej, CS 1–2→3–4 – zapisy z elektrody umieszczonej w zatoce wieńcowej, LAS 1,2→10,1 – zapisy z elektrody LASSO umieszczonej w ujściu ŻPGL

śni mitralnej (Rycina 1), jak również aplikacje w miejscach rozfragmentowanych potencjałów (ang. *complex fragmented atrial electrograms*, CFAE), szczególnie wzdłuż zatoki wieńcowej od strony LA i w samej zatoce wieńcowej oraz u podstawy uszka LA. Pomimo rozległego zabiegu oraz podania dożylnie propafenonu w dawce 2 mg/kg migotanie nie ustąpiło, wobec powyższego rytm zatokowy przywrócono elektrowersją. Ponadto, sprawdzono szczelność CTI.

Obserwacje kliniczne po zabiegu

Przez 6 mies. po ablacji RF utrzymuje się rytm zatokowy w kolejnych EKG metodą Holtera. W ostatnim (6 września 2007 r.) SR: 72–92, średnio 79/min. Chory odczuwał dwukrotnie krótkotrwałe kołatania serca. Zarówno klinicznie, jak i w badaniach dodatkowych obserwujemy stopniową poprawę stanu chorego. Znacznie zmniejszyły się objawy niewydolności serca (klasa wg NYHA III→I), poprawiła się wydolność fizyczna, ustąpiły objawy lękowo-depresyjne. W badaniu echokardiograficznym zarejestrowano poprawę LVEF: 30→50%, redukcję wymiarów

jam serca: LVdD 7,2→5,9 cm, LA 5,1→4,3 cm. Jakość życia chorego uległa znacznej poprawie.

Omówienie

Niewydolność serca lub postępujące upośledzenie LVEF u chorych z objawowym AF jest jednym ze wskazań do wykonania ablacji RF [3]. Istnieją coraz liczniejsze doniesienia o skuteczności i bezpieczeństwie tego zabiegu (Haissaguerre, Pappone) zarówno u chorych z napadowym, jak i przetrwałym AF [4, 5].

Rekomendacje ekspertów HRS/EHRA/ECAS z 2007 r. wyróżniły długotrwałe przetrwałe AF (ang. *longstanding persistent AF*), tzn. AF przetrwałe powyżej roku, co ma implikacje kliniczne w odniesieniu do rodzaju zabiegu [3]. W wypadku przetrwałego AF izolacja ujęć żył płucnych jest zwykle niewystarczająca. Strategie dotyczące zakresu ablacji w przetrwałym AF różnią się w zależności od ośrodka. Optymalna w rozumieniu autorów wydaje się propozycja ośrodka w Bordeaux (M. Haissaguerre) [4, 6–8], w której kolejne etapy ablacji to: blok w CTI (u chorych z udokumen-

Rycina 3. Prezentowany fragment zapisu przedstawia moment izolacji żył płucnych prawych (obu jednocześnie). Wcześniej zostały zaizolowane żyły płucne lewe. Dało to w rezultacie „uporządkowanie” fali migotania w obrębie przedsionków, co jest widoczne w zapisie z elektrody umieszczonej w obrębie zatoki wieńcowej. Przed izolacją żył płucnych w obrębie zatoki wieńcowej rejestrowano ciągłą aktywność elektryczną (porównaj z Ryciną 1), natomiast na prezentowanym zapisie widoczne są wyraźnie kolejne wychylenia od linii „izoelektrycznej” o cyklu ok. 160–180 ms. Potwierdza to udział żył płucnych w procesie migotania również u chorych z długotrwałe przetrwałym migotaniem przedsionków

toowanym AFL lub w końcowej fazie zabiegu po potwierdzeniu udziału CTI w podtrzymywaniu arytmii), następnie kolejno izolacje ujść PVs, SVC, CS oraz aplikacje CFAE w LA, linia ablacyjna w dachu LA (między ujściami górnych żył płucnych). Arytmia ustępuje u 30% chorych; jeśli trwa nadal, wykonuje się linię ablacyjną w cieśni mitralnej między żyłą płucną dolną lewą a pierścieniem mitralnym (MIG). U kolejnych 30–40% chorych SR powraca. U chorych z różnicą cyklu między LAA a RAA (po ablacji LA) ewentualnie wykonywane są aplikacje w RA – SR (20% chorych).

W czasie zabiegu należy dążyć do pełnej izolacji żył płucnych oraz uzyskania pełnego bloku przewodzenia wokół linii ablacyjnych – obecność przepustów manifestuje się klinicznie nawracającymi napadami nietypowych tachyarytmii przedsionkowych AT/AFL, z szybkim rytmem komór, niereagujących na leczenie antyarytmiczne. Wykonywanie linii ablacyjnych znacznie zwiększa rozległość zabiegu i ryzyko powikłań.

W trakcie ablacji kolejnych obszarów (PVs, CFAE, linie ablacyjne) obserwuje się stopniowe wydłużanie cyklu AF – objaw korzystny, świadczący o stopniowym ograniczaniu podłoża AF [4]. Punktem końcowym w ablacji przetrwałego AF powinno być ustąpienie AF w trakcie ablacji (SR lub konwersja do AT) – wśród pacjentów ośrodka w Boureaux cel ten zostaje osiągnięty aż u 87% chorych, a skuteczność długoterminowa to 95 vs 50% w razie nieosiągnięcia punktu końcowego [4, 6, 7]; ponad połowa z nich (53%) wymagała kolejnej sesji zabiegu.

Ważną rolę w nawrotach AF lub w podtrzymywaniu arytmii odgrywają tzw. ograniczone anatomiczne miejsca (ang. *discrete anatomic sites*) – często przy podstawie LAA, IAS, CS. W punktach tych rejestrowana jest ciągła aktywność elektryczna, wyładowania o krótkim cyklu (ang. *bursts of short cycle activity*) 130–160 ms, gradienty aktywacji odśrodkowej lub lokalnej (ang. *centrifugal activation or local activation gradients*). Aktywacja ograniczonych anatomicznych miejsc może podtrzymywać AF i wpływać na skuteczność zabiegu [7].

Analiza spektralna wykazała, że w przetrwałym AF miejsca największej częstotliwości znajdują się poza PV – w obrębie LA i RA [9]. Wiąże się to z uszkodzeniem strukturalnym i procesami remodelingu przedsionków.

W prezentowanym przypadku udało się uzyskać wydłużenie cyklu AF. Rytm zatokowy przywrócono elektrowersją po wcześniejszym podaniu propafenonu w dawce 2 mg/kg *i.v.* Chory nie wymagał powtórnej sesji ablacji RF.

Poprawa kliniczna podczas 6-miesięcznej obserwacji po zabiegu wskazuje na komponentę tachyarytmiczną DCM u naszego pacjenta.

Wnioski

1. Skuteczna ablacja RF podłoża długotrwale przetrwałego AF u chorego z objawami niewydolności serca spowodowała jej znaczną regresję, umożliwiając odstąpienie diuretyków i digoksyny.
2. U chorego z DCM poprawa kliniczna podczas 6-miesięcznej obserwacji po zabiegu wskazuje na współistnienie znaczącej komponenty tachyarytmicznej.
3. Stabilny rytm zatokowy spowodował znaczną poprawę jakości życia chorego.

Piśmiennictwo

1. Stevenson WG, Stevenson LW. Atrial fibrillation in heart failure. *N Engl J Med* 1999; 341: 910-1
2. Shinbane JS, Wood MA, Jensen DN, et al. Tachycardia-induced cardiomyopathy: a review of animal models and clinical studies. *J Am Coll Cardiol* 1997; 29: 709-15.
3. European Heart Rhythm Association (EHRA); European Cardiac Arrhythmia Society (ECAS); American College of Cardiology (ACC); American Heart Association (AHA); Society of Thoracic Surgeons (STS), Calkins H, Brugada J, Packer DL, et al. HRS/EHRA/ECAS expert Consensus Statement on catheter and surgical ablation of atrial fibrillation: recommendations for personnel, policy, procedures and follow-up. A report of the Heart Rhythm Society (HRS) Task Force on catheter and surgical ablation of atrial fibrillation. *Heart Rhythm* 2007; 4: 816-52.
4. Matsuo S, Lim KT, Haissaguerre M. Ablation of chronic atrial fibrillation. *Heart Rhythm* 2007; 4: 1461-3.
5. Hsu LF, Jais P, Sanders P, et al. Catheter ablation for atrial fibrillation in congestive heart failure. *N Engl J Med* 2004; 351: 2373-83.
6. Haissaguerre M, Sanders P, Hocini M, et al. Catheter ablation of long-lasting persistent atrial fibrillation: critical structures for termination. *J Cardiovasc Electrophysiol* 2005; 16: 1125-37.
7. Jais P, O'Neill MD, Takahashi Y, et al. Stepwise Catheter Ablation of Chronic Atrial Fibrillation: Importance of Discrete Anatomic Sites for Termination. *J Cardiovasc Electrophysiol Suppl.* 2006; 17: S28-33.
8. Walczak F, Derejko P, Szumowski Ł, et al. Wskazania, ograniczenia i przeciwwskazania do przeskórnej ablacji migotania przedsionków. In: Rużyłto W, Sieradzki J, Januszewicz D, et al. Wybrane zagadnienia z kardiologii, diabetologii i nadciśnienia tętniczego. *Medycyna Praktyczna* 2007, 181-255.
9. Sanders P, Berenfeld O, Hocini M, et al. Spectral analysis identifies sites of high-frequency activity maintaining atrial fibrillation in humans. *Circulation* 2005; 112: 789-97.